

ТРИ ЛЕВА НАЦЯЛО – ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ЕДНА БАНКНОТА С НЕТИПИЧНА НОМИНАЛНА СТОЙНОСТ (ВЪВ ФУНКЦИЯТА ѝ НА МУЗЕЕН АРТЕФАКТ) И ПАРИЧНАТА РЕФОРМА ОТ 1952 Г.

Ваня Иванова, Мариус Георгиев

ONCE AGAIN ABOUT A BANKNOTE OF A UNIQUE NOMINAL VALUE – 3 LEVS – AS AN ARTEFACT IN A MUSEUM COLLECTION AND THE CURRENCY REFORM IN 1952

Vanya Ivanova, Marius Georgiev

***Abstract:** 3 levs as a banknote of an untypical nominal value, focuses the research interest in the presented paper. One can see it at the temporary exposition of the Regional Historical Museum in the town of Montana (Bulgaria). The following scientific publication is an attempt to present: a detailed description of the cited artifact; the way it became a part of the museum collection; and mainly the socio-economic and political situation in the People's Republic of Bulgaria when a new currency reform in 1952 took place.*

***Keywords:** a banknote of 3 levs, unique nominal value, People's Republic of Bulgaria, currency reform programme, 1952.*

Като конкретен повод за изготвяне на настоящата публикация послужи репортаж „за уникална банкнота“ с номинал 3 лева, емисия 1951 г., която се пази в Държавен архив – Перник (ДА – Перник). Въпросният репортаж е показан в началото на месец ноември 2019 г., в

сутрешния блок на една от националните телевизии¹. Впоследствие се оказва, че банкнотата,

¹ Става въпрос за предаването „Събуди се“ на Нова ТВ. В излъчения репортаж, служителката от ДА – Перник разказва, че трилевката попада в архива преди 33 години, като част от личния фонд на чеха Тома Нелиба, работил в „Мини Перник“. Докато са били в обраче-

с нетипичен за българската действителност номинал, предизвиква интерес не само сред журналистите. Почти веднага след телевизионното предаване, „постът“ с 3-те лева, съхранявани в ДА – Перник, се появява върху личните стени на не малко потребители във „Facebook“, харесван и споделян многократно.

Справка в търсачката „Google“ обаче показва, че новината не е нова², а банкнота от 3 лева, емисия 1951 г., може да бъде видяна и в експозиция на РИМ – Монтана. Включена е във временна изложба на музея³, подредена в

ние, с 3 лева е било „възможно да се купи 2 кг свинско месо, 2 кг сирене или поне литър ракия“. Хартията с водни знаци, върху която са отпечатани банкнотите, е плътна, гарантираща по-бавното им изхабяване като платежно средство. Архивистката пояснява още, че върху 3-те лева липсват портретни изображения докато по-големите номинали от същата емисия (1951 г.) са с това на наскоро починалия „вожд“ Г. Димитров. Акцентира и върху две неправилно изписани думи – „обеспечен“ с буква с“ вместо „з“, и „стойност“ с „и“, а не с „й“, предполагайки влияние на руския правопис, тъй като цялата емисия е отпечатана в СССР. За повече подробности виж: Уникална банкнота: три лева с две правописни грешки. <https://nova.bg/news/view/2019/11/02/267397/уникална-банкнота-три-лева-с-две-правописни-грешки>.

² Репортажът по Нова телевизия е от 02.11.2019 г. На същата дата новината за трилевката от Пернишкия архив се появява в новинарските сайтове www.plovdiv24.bg, www.burgas24.bg, novvarna.net и др. Четири дни преди това (29.10.2019) информацията за съществуване на банкнота от 3 лева, хронологическият период на нейното битуване, подробно описание на купюра и покупателната ѝ способност, са част от информацията, предлагана от сайтовете на dariknews.bg, standartnews.com, glas.bg, novini247.com, vihrogon.bg и др. Представената по-горе информация се появява on-line за пръв път (поне според Google) на 22 януари 2013 г. (виж e-79.com, gfc.bg, kmeta.bg, profit.bg и др.), а втората ѝ актуализация е от 23.09.2016 г. (напр. pernik.bg, sputnik.bg; archive.marica.bg и retel.bg и др.) (Всички посочени сайтове са достъпни на 27 декември, 2019).

³ Временната изложба е под надслов „Монтана през вековете – делници и празници“. Подредена е в реновираната музейна сграда на ул. „Граф Игнатиев“ 3, където до 1990 г. се помещава т.нар. „Музей на Септемврийското въстание“. Основната насока, в която се работи от настоящите музейни специалисти, е след до-

края на април 2018 г., като част от тематичния панел „Паричното обращение през вековете“.

Върху тази банкнота се акцентира и в предлаганата обзорна екскурзоводска беседа предвид битуването на добре познат фразеологизъм „какво [ме] гледаш като три лева нацяло“, което респ. означава „гледам някого учудено, с неразбиране и/или недоумение“⁴.

Именно във функцията ѝ на музеалия⁵ (а не на уникат или ценен архивен документ) трилевката ще бъде разгледана в последващото изложение.

Нееднократно е изтъквано многоаспектното семантично функциониране на различните артефакти в експозиционните пространства, предвид конструираните от тях полифункционални музейни наративи⁶. Благодарение на своя нетрадиционен за но-

пълването на временната изложба с по-подробни пояснителни надписи и други помощни материали (схеми, карти, фотоси и т.н.), въпросната изложба да бъде узаконена като „постоянна музейна експозиция“. От 2019 г. цялото експозиционно пространство във визираната сграда на РИМ – Монтана се използва и при фактическата реализация на образователната музейна програма за V клас „Забавлявам се и уча в музея“.

⁴ Оказа се, че независимо от широкото му разпространение, фразеологизмът все още не е отразен в издаден фразеологичен или тълковен речник на БКЕ.

⁵ Понятието „музеалия“ е въведено от чешкия музеолог З. Странски през 70-те години на XX век. Използва се за означаване на музейен предмет, „който е претърпял процес на музеализация“. Това на практика означава, че след като е отстранен от естествената си среда, съответният предмет е лишен от своите традиционни функционалности, но е натоварен с нови културни стойности и значения, специфични за музейната среда (по Мишкова 2013: 55 и цитираната там литература).

⁶ Традиционно, в специализираната музеоложка литература, музейните наративи се разглеждат в три основни аспекта, а именно: **лингвистичен** – музейният наратив като собствено наративен конструкт, който може да се анализира от гледна точка на неговата сюжетност; **семиотичен** – музейният наратив като означаваща система, вписана в мнемотичната система на обществото и **перфомативен** – музейният наратив не само като разказ, но и като действие сам по себе си (по Казаларска 2010: 14).

тафилната⁷ реалност в повечето европейски държави номинал, трилевката се оказва сред онези „по-специални“ експонати от специализираните колекции на РИМ – Монтана, които чрез изследователските търсения на музейните специалисти „проговарят“, разказвайки „интересни и увлекателни истории“.

Изложената трилевка в РИМ – Монтана е инвентирана под № 2629/₁₆ в Основния фонд (ОФ) на отдел „Най-нова история“ през 2004 г. Постъпва в музея заедно с други купюри на български книжни пари от различни емисии и с различни номинали – цялата нотафилна колекция, емисия 1951 г., е дарение от Теодоси Антонов, известен местен скулптор и писател⁸.

Въпреки че числото „три“ е със силна семантична натовареност в митопоетическите системи на много народи, то остава рядко срещано като паричен номинал. Разгледано в подобна тематична плоскост, не изненадва недоумението на повечето представители на тогавашните професионални банкови среди в България, с което те посрещат купюрата⁹ на държавния съ-

кровищен билет от 3 лева. От 2018 г., трите лева нацяло продължават да предизвиква учудване и сред част от посетителите в експозиционните пространства на РИМ – Монтана.

Превърнала се в обект на научен интерес като любопитен артефакт¹⁰, 3 левовата банкнота предполага появата на немалко питання. С оглед на използваните тук изследователски методи – компаративен¹¹, клиометричен и контент анализ – тези питання са сведени до отговори на добре познатата Ласуелова схема от въпроси: Кой? Кога? Къде? Как? Защо?

Така, от налични научни публикации разбираме, че единствената досега в българската история банкнота¹² с номинална стойност 3 лева, е отпечатана в Московската печатница за ценни книжа „Гознак“¹³. Влиза в обращение на 12 май 1952 г. и е законно платежно средство в Народна република България (НРБ) до 31 март 1962 г. (Христов 2005: 150, 155).

Накратко, описанието на трилевката е следното:

Хоризонтален формат с размери 120/60 мм.

⁷ Все още съществуват редица спорни пунктове при използването на специализираната историографска терминология, като в случая не е наличен консенсус във връзка с наименованието, което би следвало да носи колекционирането на книжни парични знаци – „бонистика“ или „нотафилия“. Бонистиката се смята за помощна историческа дисциплина, изучаваща банкнотите (като антоним на нумизматика – с основен обект на изследване – монетите). В речникова статия значението на лексемата „бонистика“ (от фр.) е обяснена като „спомогателна историческа наука, която се занимава с книжните парични знаци и бонове като исторически документи (Милев и др. 1970: 118). От друга страна, в част от специализираните изследвания се прави по-детайлно разграничение и като „бонисти“ са определени „колекционерите на акции, облигации, чекове и други ценни книжа“, а дефиницията на „нотафилия“ е „наука, занимаваща се с изучаването, съхраняването и колекционирането на стари книжни пари“ (Христов, 2005: 9).

⁸ Банкноти, емисия 1951 г. В обращение от 1952 г. до 1962 г. Колекция на РИМ – Монтана. Тематичен панел „Паричното обращение през вековете“, Експозиционна зала (ул. „Граф Игнатиев“ № 3).

⁹ Купюра – с този термин с означава един екземпляр от книжните пари (Христов 2005: 10).

¹⁰ De facto „използваният исторически източник“ е предмет, а не документ. Следователно предложението музеоложки анализ се основава на специализирани научни публикации, представящи различни аспекти от историята на банковото дело в България, предпоставена от обществено-политическото развитие на страната през съответен хронологически период – в конкретния случай – началото на 50-те години на миналия XX век.

¹¹ Използвани са индуктивни и дедуктивни сравнения в диахронен план.

¹² Етимологията на лексемата „банкнота“ показва, че не съществуват пречки да се употребява за означаване на трите лева, независимо от поясняващия надпис върху купюрите „държавен съкровищен билет“. „Банкнота“ идва от английското „bank note“ (букв. банкова бележка, банков знак), с основно значение в БКЕ „книжен паричен знак“ (Милев и др. 1970: 102).

¹³ Гознак (Главное управление производством государственных знаков, монет и орденов) е съветският монетен двор, който обезпечава паричното обращение в СССР и други социалистически страни, попаднали в съветската сфера на влияние след края на ВСВ. През 1919 г. предприятието е преместено в Москва.

Лицева страна: Отдясно е разположен държавният герб, срещу него изображение на цифрата „3“ в орнамент. Между двете изображения надпис „Държавен съкровищен билет“, в бялото поле – осемлъчен орнамент с букви „БНБ“. Серийен номер БЕ 885063.

Обратна страна: В средата – изображение на две ръце със сърп и чук, над тях текст „три лева“. В лявата и дясната страна винетки с цифрата „3“. Следва по средата, цитираният по-горе надпис с двете правописни грешки, представящ банкнотата като законно платежно средство с необходимите обезпечения – „Държавният съкровищен билет е обезпечен с всички имуществена на Народна република България и е задължително приемането му от всички учреждения, предприятия и лица по отбелязаната стойност“. Налично е обичайното предупреждение, криминализиращо фалшифицирането на ценни книжа: „За подправка виновните се наказват по закона“. В бялото поле е отпечатан орнамент с цифра „3“ (Христов 2005: 151). Използвани са цветове с различни нюанси – зелен, син, оранжев, серийният номер е в яркочервено (Обр. 1 и 1а).

Трилевовата банкнота е в тираж от 500 000 000. Всички серийни номера са шестцифрени, с по две главни букви пред тях.

Използван е воден знак с многократно повтарящи се букви „БНБ“ и кръстосани сърп и чук (по Христов 2005: 149).

Трилевката, както и всички останали банкноти от емисия 1951 г. са отпечатани в СССР¹⁴. Номиналът, мястото на „производ-

¹⁴ Монетният двор към БНБ започва да работи през 1952 г., но специализирана печатница за ценни книжа функционира от 1994 г. Първо се печатат бандероли, а след 1996 – различните емисии банкноти, които са официално платежно средство в република България. Печатница на БНБ. АД. Официален сайт <<https://www.bnbprint.com/istoriya-misiya/>> (достъпен 24 януари, 2020).

ство“ и дизайнът на банкнотата от 3 лева са сред очевидните доказателства на ясно откроява тенденция – всеобхватна съветизация във всяка една сфера от общественно-политическия, икономическия и просветно-културния живот в НРБ.

Оказва се, че най-нетипичното за паричното обращение в България – номиналът – е вече наложила се тенденция в СССР. Там първите банкноти от 3 рубли се появяват през 1922 г.¹⁵, заедно с „банкови билети“ от 3 червонца¹⁶, емитирани от болшевишкото правителство през 1922 г. в условията на тежка инфлация.

Идейните пропагандни внушения с явно съветски влияние са налице при всички български банкноти от емисия 1951 г. Например, при държавните съкровищни билети от един лев, три лева и пет лева (Обр. 2 и 2а), се набива в очи типичната интернационална „пролетарска символика“ с широко приложение в СССР – петолъчката и двете ръце, държащи сърп и чук.

¹⁵ Банкноти с номинал 3 рубли са отпечатани в парични емисии на СССР от 1924 г., 1925 г., 1934 г., 1938 г., 1947 г., 1961 г. и 1991 г. За конкретни изображения и подробни описания виж напр. отделните рубрики в специализирания сайт *Деньги России* – от истоков до современности <<https://www.russian-money.ru/museum/>> (достъпен 18 април, 2020).

¹⁶ Обикновено се сочи, че наименованието „червонец“ идва от престонародното наименование за златна монета. Първите „червонци“ се появяват още при Петър I, но без да имат собствен номинал, а впоследствие „червонец“ започват да наричат всяка златна монета без значение от нейния номинал. Разчитайки на доверието в „червонците“, болшевиките емитират първата серия от „банкови билети“ носеща това наименование и номинали 1, 3, 5, 10, 25, 50 и 100 червонца. За разлика от рублиите червонците не само са с едностранен печат (по подобие на британския фунт), но са и обезпечени със злато. За повече подробности виж: *Деньги России* – от истоков до современности 3 червонца 1922 года. Описание, стоимость, разновидности на <<https://www.russian-money.ru/banknotes/sssr/cherwoncy/3-cherwonca-1922--168/>> (достъпен 18 април, 2020).

Обр. 1. Банкнота от 3 лева, емисия 1951 г. – аверс (Инв. № 2629/16, ОФ – ННИ)

Обр. 1а. Банкнота от 3 лева, емисия 1951 г. – реверс (Инв. № 2629/16, ОФ – ННИ)

Обр. 2. Държавни съкровищни билети – 1 лев, 3 лева и 5 лева, емисия 1951 г. – аверс
(Инв. № 2629/15, Инв. № 2629/16, Инв. № 2629/17, ОФ – ННИ)

Обр. 2а. Държавни съкровищни билети, емисия 1951 г. – 1 лев, 3 лева и 5 лева, емисия 1951 г. – реверс (Инв. № 2629/15, Инв. № 2629/16, Инв. № 2629/17, ОФ – ННИ)

На лицевата страна на всички останали банкноти от същата емисия – 10 лева, 25 лева (също нетипичен за българската действителност номинал)¹⁷, 50 лева, 100 лева,

200 лева (Обр. 3 и Обр. 3а) и невлезлите в обращение 500 лева – е отпечатан портрет на Георги Димитров. Изображенията от обратната страна на купюрите също могат да се наредят сред класическите образци на социалистическия реализъм – като изображения, нотафилни наименования и респ. като носени идейни внушения.

¹⁷ Банкнота от 25 лева (с Инв. № 2629/19) е включена в същия тематичен панел от експозицията на РИМ-Монтана. Тук отново могат да се направят паралели със съветските 25 рубли нацяло.

Обр. 3. Банкноти от 10 лева, 25 лева, 50 лева, 100 лева, 200 лева, емисия 1951 г. – аверс (Инв. № 2629/18, Инв. № 2629/19, Инв. № 2629/20, Инв. № 2629/21, Инв. № 2629/22, ОФ – ННИ)

Обр. 3а. Банкноти от 10 лева, 25 лева, 50 лева, 100 лева, 200 лева, емисия 1951 г. – реверс (Инв. № 2629/18, Инв. № 2629/19, Инв. № 2629/20, Инв. № 2629/21, Инв. № 2629/22, ОФ – ННИ)

Това са банкноти с¹⁸:

Табл. 1. Парична реформа 1952 г. нови купюри

Номинал	Наименование	Изображения на обратната страна	Тираж
10 лева	„Тракторист“	Тракторист в полето, нарисуван в кръгла рамка	85 000 000
25 лева	„Бригадири“	Картина с нарисувани бригадири, полагащи ж.п. линия	45 000 000
50 лева	„Розоберачка“	В кръгла рамка, в средата, е нарисувано момиче в народна носия, с огърлица от монети, което държи две кошници, пълни с рози	25 000 000
100 лева	„Гроздоберачка“	Снимка на момиче в народна носия, носеща на кобилица препълнени кошници, по време на гроздобер	10 100 000
200 лева	„Тютюноберачи“	В средата – картина на берачи на тютюн	3 500 000
500 лева	„Бели Искър“	В средата – изображение на язовир „Бели Искър“ и неговата подпорна стена	не влиза в обръщение

Тъй като в СССР, а респ. и в НР България, авторските права не са на особена почит, няма данни кои са конкретните автори на художествените проекти на всички банкноти от емисия 1951 г. Според неколккратно цитирания К. Н. Христов, те се приемат за „дело на целия художествен екип на „Гознак“. Известно е само, че гравюрата за портрета на Георги Димитров е от С. Аферов, а сниманата гроздоберачка върху обратната страна на 100-левовата банкнота е Софка Ковачева от гр. Лясковец. Нейната снимка е направена от софийския фотограф Димитър Кацев и през 1937 г. е използвана в рекламното изображение на Пловдивския панаир. През 1952 г., Софка е разпозната върху новите сто лева, благодарение на в-к „Работническо дело“, в чийто пореден брой са публикувани образци на отпечатаните през 1951 г. нови български парични знаци (по Христов 2005: 150, 153).

¹⁸ Синтезираната информация в цялата таблица е въз основа на Христов 2005: 153 – 154.

Малцина знаят, че трилевовата банкнота има своеобразен монетен аналог – 3 стотинки, също емисия 1951 г. Върху аверса на монетата е гравирани житен клас, означени са номинал и емисия. На реверса е изобразен тогавашният български герб, заобиколен с надпис „Народна република България“. Монетите с номинал 3 стотинки са изработени от бронз, с диаметър 19 мм, назъбен гурт (край) и тегло 2,4 г. Общият им тираж не е уточнен (Монев 2019: 19).

Пълната зависимост на НБР от СССР получава пореден фактически израз в привързането на българския лев към съветската рубла – съотношението е 1,70 лв. за една рубла. В тази връзка е определено и златното съдържание на лева в размер на 0,130687 г. чисто злато (В. Капитал, 3 юли 1999, Паричните реформи след 1944 г.)¹⁹.

¹⁹ <https://www.capital.bg/politika_i_ikonomika/bulgaria/1999/07/03/251044_parichnite_reformi_sled_1944_g/> (достъпен 18 април, 2020)

Същевременно анализатори са категорични, че независимо от привездането на златното съдържание на лева в съответствие с това на рублата, въпросният „златен стандарт“²⁰ е чисто формален и няма никакво отношение към конвенентируемостта на тези валути.

²⁰ С понятието „златен стандарт“ най-общо се означава парична система, при която основната парична единица на страната се измерва с точно количество злато. Хартиените пари могат да се разменят срещу злато, благородният метал се внася и изнася свободно, а обменните курсове между страните се определят от стойността на парите им в злато. Британската империя въвежда първа златния стандарт през 1816 г., а до началото на XX век е последвана от всички по-големи страни. (Саздов и др.: 189).

До началото на ПСВ „златният стандарт“ работи добре, но военновременната обстановка и особено Световната икономическа криза (1929 – 1934) водят до драстични промени с отрицателен знак. Великобритания се отказва от златния стандарт през 1931 г., САЩ – през 1933 г. Приема се, че последните „остатъци“ от обезпечаването на долара със злато са премахнати през 1971 г., когато са въведени т.нар. „фиатни пари“. Фиатните пари са установени с правителствено постановление и не са конвертируеми в нещо друго (напр. злато), не притежават и фиксирана стойност (Какво представлява златният стандарт <<https://profit.bg/investitsii-abv/kakvo-predstavlyava-zlatniyat-standart/>> (достъпен 18 април, 2020).

В част от специализираната литература се разграничават два основни типа златен стандарт: класически златен стандарт и обменен златен стандарт. При класическия златен стандарт всяка валута е свързана със златото при определен курс, което задължава централната банка да притежава като резерви съответното количество злато за всяка парична единица, която емитира. При обменния златен стандарт валутата на дадена страна не е обезпечена директно чрез златото, а чрез валутата на друга държава, като втората валута е свързана с благороден метал. Класически пример за приложението на обменния златен стандарт е конференцията в Бретън Уудс, след провеждането на която много страни по света започват да използват щатския долар като обезпечение на валутата си, а доларът е бил обезпечен със злато. (по Финансов речник – Златен стандарт на <https://credirect.bg/finansov-rechnik/zlaten-standart> (достъпен 18 април, 2020).

Едва ли би предизвикала нечие учудване и поредната проява на всеобхватната съветизация в началото на 50-те години – рублата вече е изместила долара в балансирането на клиринговите плащания между социалистическите страни.

Логично, втората по ред парична реформа в НРБ е възложена на БНБ, като обмяната се извършва в изключително кратък срок – от 12 до 15 май 1952 г. Наличните пари в обращение, притежавани от гражданите, са обменени в съотношение 100 стари лева за един нов, тоест 100:1. Банкноти и монети от емисия 1947 г., непредявени за обмяна в установения (de facto тридневен) срок, са анулирани и губят платежната си сила (по Христов 2005: 155).

Иначе официално обявеният обменителен курс през 1952 г. в НРБ е 100:4 (100 стари лева срещу 4 нови лева) и по този начин са преизчислени всички парични средства и активи на държавните и кооперативните предприятия, учреждения и организации. По същия начин – 100:4 – са определени заплатите, възнагражденията, пенсиите и стипендиите (История на Народна република България 2009: 285). Идентично е преизчислението (100:4) при всички цени и тарифи от 12 май 1952 г. в НРБ (Христов 2005: 155).

Едновременно с обмяната на парите, и съпътстващите ги преизчисления на цени и активи, са преоценени влоговете и текущите сметки на населението в спестовните каси и банките. Това става по специална схема²¹ (Таблица 2).

Паричните средства на частните търговски и промишлени предприятия, намиращи се в кредитни учреждения, също са преоценени.

²¹ Таблицата е изготвена въз основа на данните, дадени от Христов 2005: 155.

Таблица 2. Парична реформа 1952 г. преоценяване на влогове и текущи сметки на населението.

Вид на влога	Размер	Съотношение
Специален: работнически, детски, сирашки, ученически	До 50 000 лв.	100:4
	От 50001 до 100 000 лв	100:3
	Над 100 001 лв.	100:2
Спестовно-жилищен	До 200 000 лв.	100:3
	Над 200 001 лв.	100:2
Всички останали влогове без посочените по горе видове	До 50 000 лв.	100:3
	От 50 0001 до 100 000 лв.	100:2

За сумите, необходими за нормалната дейност на предприятията, които не превишават размера на изплатените заплати за изтеклия месец – съотношението е 100:4, а над този размер 100:1. Сметките, които са блокирани по време на национализацията и се намират в кредитно учреждение, са преоценени в съотношение 200:1 и са зачислени като приход в държавния бюджет (Христов 2005: 155).

Според специалисти по темата, поредната обмяна на парите в България от 1952 г. (след 9 септември 1944 г. е втора по ред след първата от 1947 г.), цели да преодолее появилата се инфлация. Инфлационните процеси са факт, независимо от нежеланието на управляващите комунисти да признаят развитието им в социалистическа планова икономика. Финансовите проблеми на режима „по традиция“ продължават да се решават за сметка на населението (Знеполски и др. 2009: 285).

Безспорно, началото на 50-те години е белязано от огромни трансформации в българската икономика – започналото изграждане на непозната дотогава по своя обхват и съдържание индустриална база променя радикално структурата на българското национално стопанство. По официални данни, през 1952 г. промишленото производство в България надвишава над 4 пъти своето довоенно равнище, като засиленото развитие на тежката промишленост²² остава възможно един-

ствено чрез внос на енергийни източници и суровини отвън (главно от СССР). Построени са големи топлоцентрали край София, Перник, Димитровград, появяват се крупни индустриални обекти като металургичният завод в Перник и химическият комбинат в Димитровград. Изградени са множество язовири и водоснабдителни системи, разширен е обхватът на рудодобива и минното дело (Знеполски и др. 2009: 280). Новите реалии в променяща се аграрна България, резултат от опитите за нейната трансформация в индустриална сила под диктата на управляващата БКП, са получили своето поредно логично отражение в изображенията върху новата емисия банкноти от 1951 г.

Същевременно, НРБ подобно на останалите държави, попаднали в съветската сфера на влияние, отказва финансова помощ по плана „Маршал“, но не разполага с достатъчно собствени капитали за развитие на широко мащабни енергоемки промишлени производства (Знеполски и др. 2009: 280). Изход

на жизнените потребности на населението е производството на средства на производство, с които да бъдат произведени стоки за потребление. Така, според неговата логика, приоритетното развитие на тежкото машиностроене в една държава предполага развитие на леката промишленост в нея, респ. производството на собствени машини ще направи възможно производството на храни, дрехи, обувки, стоки за бита. Автаркичният начин на мислене остава характерен за тоталитарните режими от първата половина на XX век.

²² Това не е случайно, предвид разсъжденията на Й. В. Сталин, че основна предпоставка за задоволяване

е потърсен във външно кредитиране от т.нар. „народодемократични държави“ (СССР и източноевропейските му сателити) и в емитирането на вътрешни заеми. През 1951 г. и 1952 г. са емитирани два нови вътрешни заема, официално обявени като „Заеми за развитие на народното стопанство“²³. По линия на тези два вътрешни заема, от населението са събрани над 973 млн. лева или над 24 млрд. стари лева²⁴ (Знеполски и др. 2009: 283).

Паричната реформа от 1952 г., се осъществява не само в условията на висок трудов ентузиазъм, подхранван щедро от официалната пропаганда и засилено изграждане на нови производствени мощности. Началото на 50-те години е време на продължаващи репресии и монтирани процеси от сталинистки тип, на драстично нисък жизнен стандарт. Още в началото на 50-те години на ХХ век, в българската икономика са налице сериозни проблеми и деформации, предизвикани не само от ускорените темпове на икономическо развитие, но и от липсата на пазарни механизми.

През 1953 г., според редица анализатори, българската планова икономика вече е в състояние на криза. Натрупани са „огромни,

²³ Практиката на вътрешните държавни заеми датира от 1926 г., но до началото на ВСВ не се радва на особена популярност и интерес сред българското население. След това, в периода 1945 – 1955 г., част от заплатите на работещите в България са давани под формата на облигации. Частични лихви по тези облигации са изплащани, но никога не се е стигнало до погасяване на главницата от държавата. Така, вътрешните заеми в НР България, официално обявени като доброволни, реално са били превърнати в задължителни. (Виж Съев 2011: <<https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=18325>> (достъпен 18 април, 2020).

²⁴ След дълга работа в Архива на БНБ и ЦДА, и поредица от съпоставки на обменни курсове и подробни математически изчисления, Д. Вачков твърди, че постъпленията от вътрешните заеми през 1951 г. и 1952 г. (около 85 млн. долара) почти се изравняват с получените суми от външни заеми (около 100 млн. долара) (Иванов, Вачков 2009: 88).

свръхнормативни запаси при търговките, производствените и други предприятия“, резултат от „залагането на количествени показатели при изпълнението на плана“, плюс стремеж за преизпълнението му. Голяма част от тези запаси са дефектни или демодирани стоки, които никой не иска да купи. Увеличава се взаимната задлъжнялост между предприятията, блокирани са оборотните им средства и получени банкови кредити. Нарастват кражбите в селските кооперации. Д. Вачков изчислява, че загубите за националното стопанство, включващи „свръх запаси, отклонени средства, начети, злоупотреби и кражби, възлизат на над 2 386 млн. лева“ (Знеполски и др. 2009: 284 – 285).

Според същия автор „Фактът, че има натрупани огромни запаси, които не се реализират и същевременно се отбелязва значително нарастване на кражбите, свидетелства за сериозен спад на покупателната способност на населението, особено на селското. То е пряк резултат от мащабната инвестиционна политика на правителството, чиито основни тежести са прехвърлени върху обикновените граждани“ (Знеполски и др. 2009: 285).

Сред тези основни тежести е и паричната реформа от 1952 г., чийто пряк „продукт“ е поставената в музейна витрина трилевка, преpraщаща към сложно и противоречиво време от историческото развитие на България. Именно това бе и основната цел на авторите на настоящата публикация – не просто да представят резултатите от нормативно задължителната научна „обработка“ на пореден музеен предмет, а да стимулират по-голям интерес към изучаването на движимото и недвижимо културно наследство, съхранявано в българските музеи, което да спомогне за неговото опазване и популяризиране в бъдеще.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА (REFERENCES)

- ЗНЕПОЛСКИ И ДР. 2009:** Ивайло Знеполски, Александър Везенков, Даниел Вачков, Даниела Колева, Иван Еленков. Мартин Иванов, Михаил Груев, Момчил Методиев, Николай Вуков, Петя Кабакчиева, Пламен Дойнов, Румен Даскалов, Чавдар Маринов. *История на Народна република България. Режимът и обществото*. Под общата редакция на Ивайло Знеполски. София: Ciela, 2009 [Ivaylo Znepolski, Aleksandar Vezenkov, Daniel Vachkov, Daniela Koleva, Ivan Elenkov. Martin Ivanov, Mihail Gruev, Momchil Metodiev, Nikolay Vukov, Petya Kabakchieva, Plamen Doynov, Rumén Daskalov, Chavdar Marinov. *Istoria na Narodna republika Bulgaria. Rezhimat i obshtestvoto*. Pod obshtata redaktsia na Ivaylo Znepolski. Sofia: Ciela, 2009.]
- ИВАНОВ, ВАЧКОВ 2009:** Мартин Иванов, Даниел Вачков. *История на външния държавен дълг на България 1878 – 1990. Трета част. Външният дълг на България през периода на комунизма 1945 – 1990*. София: Българска народна банка, 2009 [Martin Ivanov, Daniel Vachkov. *Istoria na vanshnia darzhaven dalg na Bulgaria 1878 – 1990. Treta chast. Vanshniyat dalg na Bulgaria prez perioda na komunizma 1945 – 1990*. Sofia: Balgarska narodna banka, 2009.]
- МИЛЕВ И ДР. 1970:** Александър Милев, Йордан Братков, Божил Николов. *Речник на чуждите думи в българския език*. Трето преработено и допълнено издание. София: Наука и изкуство, 1970. [Aleksandar Milev, Yordan Bratkov, Bozhil Nikolov. *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskia ezik*. Treto preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: Nauka i izkustvo, 1970].
- МИШКОВА 2013:** Иглика Мишкова. *Експозицията като медия, Музей 4.0 и етнографската презентация в България*. – В: *Виж кой говори. Комуникационни и интерпретационни модели в музея*. София, 2014, 55 – 61. [Iglyka Mishkova. *Ekspozitsiyata kato media, Muzey 4.0 i etnografskata prezentatsia v Bulgaria*. – V: *Vizh koy govori. Komunikatsionni i interpretatsionni modeli v muzeya*. Sofia, 2014, 55 – 61.]
- МОНЕВ 2019:** Димитър Монеv. *Каталог на българските монети*. София: БУЛФИЛА, 2019 [Dimitar Monev. *Katalog na bagarskite moneti*. Sofia: BULFILA, 2019.]
- КАЗАЛАРСКА 2010:** Светла Казаларска. *Памет и история в музея: музеефикация на комунизма в Централна и Източна Европа след 1989 година*. Автореферат на дисертация за присъждане на ОНС „доктор“. СУ „Св. Климент Охридски“. София: 2010 [Svetla Kazalarska. *Pamet i istoria v muzeya: muzeefikatsia na komunizma v Tsentralna i Iztochna Evropa sled 1989 godina*. Avtoreferat na disertatsia za prisazhdane na ONS „doktor“. SU „Sv. Kliment Ohridski“. Sofia: 2010.]
- САЗДОВ И ДР. 2005:** Димитър Саздов, Андрей Пантеv, Вера Кацаркова, Иван Стоянов, Людмил Спасов, Илка Петрова, Неделчо Неделчев, Владимир Мигев, Неделчо Колев, Снежана Любенова, Евгени Костов, Байко Байков, Лиляна Велева, Маргарита Маринова, Мариана Друмева, Марко Димитров, Пенчо Д. Пенчев. *История на националното и световното стопанство*. Второ преработено и допълнено издание. София: Университетско издателство „Стопанство“, 2005. [Dimitar Sazdov, Andrey Pantev, Vera Katsarkova, Ivan Stoyanov, Lyudmil Spasov, Ilka Petrova, Nedelcho Nedelchev, Vladimir Migeв, Nedelcho Kolev, Snezhana Lyubenova, Evgeni Kostov, Bayko Baykov, Lilyana Veleva, Margarita Marinova, Mariana Drumeva, Marko Dimitrov, Pencho D. Penchev. *Istoria na natsionalnoto i svetovnoto stopanstvo*. Vtoro preraboteno i dopalнено izdanie. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Stopanstvo“, 2005.]

СЪЕВ 2011: Йордан Съев. Държавата дължи милиарди на гражданите. – *Дума*, бр. 176, 11.08.2011. [Yordan Saev. Darzhavata dalzhi miliardi na grazhdanite. – *Duma*, br. 176, 11.08.2011.]. <https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=18325> (достъпен 18 април, 2020).

ХРИСТОВ 2005: Костадин Н. Христов. *История на българските книжни пари*. София: Ciela, 2005. [Kostadin N. Hristov. *Istoria na balgarskite knizhni pari*. Sofia: Ciela, 2005.]

Гл. ас. д-р Ваня Иванова,

Регионален исторически музей – Монтана,
ПУ „Паисий Хилендарски“, филиал „Любен Каравелов“ – Кърджали,
vanya_ivanova75@abv.bg

Мариус Георгиев,

Регионален исторически музей – Монтана,
mariusss@abv.bg

Фотографиите са дело на **Иво Иванов**,
служител в РИМ – Монтана.